



Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X



VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 5 - Sayfa/Page: 87-106
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 10.03.2020 / Kabul/Accepted: 24.04.2020
Yayın Tarihi/ Date Published: 28.06.2020

Atf/Citation: Guluzade, P. (2020). II. Meşrutiyet Süreci ve Sonrasında Yönetim Biçimi Tartışmaları.
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5, 87-106

Araştırma Makalesi / Research Article

Pasha GULUZADE

Dr. Öğr. Üyesi., Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi,
Tarih-Coğrafya Fakültesi, Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü,
Bakü/Azerbaycan.

prguluzade@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0456-0799

II. Meşrutiyet Süreci ve Sonrasında Yönetim Biçimi Tartışmaları *Discussions of Governmental System in II Constitutionalism* *Process and Afterward*

Öz

Türk modernleşmesi sürecinde en çok tartışılan konuların başında siyaset gelmektedir. Dönemin aydınları bir anlamda siyasi dönüşümü bu sürecin en önemli hedefi olarak görmüşlerdir. Çünkü bu amaç gerçekleştirildikten sonra diğer sorunların kolay bir şekilde çözüme kavuşturulacağına inanılmıştır. Söz konusu dönemde ileri sürülen görüş veya kurgulamaların temellendirilmelerinde daha çok din baz alınmıştır. Yönetim biçimi toplumu ilgilendirdiğinden ortaya konulan görüşlerin halk tarafından da benimsenmesi gerekmektedir. Dönemin aydınları da bu amaç doğrultusunda tutum sergilemiş ve bu yapılmazsa toplumdaki ters tepkilerin gelme olasılığının yüksek olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle bazı aydınlar dini konulara pek değinmeden veya onu yermeyen kurgular yapmışlardır. Aydınlar Batılılaşma konusunda ortak tutum sergileseler de, yönetim biçimine ilişkin farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Söz konusu dönemde Said Halim, Musa Kazım, Ahmed Hilmi, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Mustafa Sabri, Ahmet Midhat, Mehmet Ali Ayni, Babanzade Ahmed Naim, Elmalılı Hamdi Yazır, Ahmet Ağaoğlu gibi düşünürler öne çıkmıştır. Bu çalışmada dönemin düşünürlerinin görüşlerinden yararlanılarak kurgulanan yönetim biçimlerinin ne olduğu ve nasıl temellendirildiği araştırılmıştır. Çalışmada mümkün kadar açık şekilde yönetim biçimlerine (laik ve din temelli devlet kurguları) ilişkin görüş belirtenler ön planda tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dönüşüm, yönetim biçimi, aydın, modernleşme, tartışma.

Abstract

The policy is one of the most discussed topics in the Turkish modernization process. The political transformation was seen as the most important target of this process by the intellectuals of the period. Because it was believed that other problems would be solved easily after this destination was achieved. Religion was the main substantiate tool for the opinions or fictions which were preferred in that period. The opinions about the forms of the governmental system which were preferred should be adopted by the public. The intellectuals of the period also displayed an attitude towards this goal in a sense. It was thought that there could have occurred a great adverse reaction from society if they had not put forward such an attitude. Because of that, some intellectuals made fictions without addressing religious issues or reviling them. Even though intellectuals showed a common attitude about Westernization, they offered different views on the forms of government. In this period, thinkers such as Said Halim, Musa Kazım, Ahmed Hilmi, Ziya Gökalp, Abdullah Cevdet, Mustafa Sabri, Ahmet Midhat, Mehmet Ali Ayni, Babanzade Ahmed Naim, Elmalılı Hamdi Yazır, Ahmet Ağaoğlu became prominent. In this study, it was explored what the forms of government were designed and how they were based on the opinions of the thinkers of the period. In the study, we prioritize those expressing thoughts on governmental systems (secular and religious state fictions) as clear as possible.

Keywords: Transformation, governmental system, intellectual, modernization, discussion.

Giriş

II. Abdülhamid'in haledilmesinin ardından İşlam dünyasında tüm konuların siyasallaşması öne çıkmaktadır. Çünkü aydınlar mevcut durumun değişmesinin ipuçlarının siyasette olduğu görüşündeydiler. (Bolay, 2015: 266) Bu yüzden dönemin düşünürleri Osmanlı'nın sorunlarının ne olduğuyla ilgili kendi görüşlerini bildirdikleri zaman daha çok siyasal sistemi sorgulamak ve onu değiştirmekten yana tavır takınmışlardır. İleri sürülen görüşler ve uygulanması gereken politikalarla bir devletin nasıl olması gerektiğinin tasvirini düşünürlerde görmek mümkündür. Eski sistemden memnun olmayan aydın kesim kendi hayalinde kurguladığı siyasi sistemi eserlerinde vermekten geri durmamıştır. Yönetimden hareketle modern devletle ilgili birçok farklı görüşler belirtilmiştir. Örneğin Mustafa Sabri ışlahata mutlaka hükümetten başlamak ve onu meşruti yönetim haline getirmek gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu sayede yeni ışlahatların önünü açmak mümkün olacaktır. Daha sonra fertlerin ışlahına başlamak icap eder. Ama bunun için de hükümetin hiç bir şekilde bu girişimlere engel olmaması önemlidir. (Mustafa Sabri, 1997: 401-402) Mustafa Sabri böylece ilk sıraya hükümeti koyarak ilk yönetimin değişmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu sayede yönetim

yeniliklere açık hale gelecek ve girişimlere engel teşkil etmeyecektir. Aydın muhtemelen II.Abdülhamid döneminden hareketle yapılan girişimlerin hükümet tarafından bastırıldığına dikkat çekerek bu gibi durumların yaşanmamasını istemektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde söz konusu dönemde ileri sürülen görüşleri din temelli yönetime sahip devlet ve laik devlet olarak iki grupta değerlendirebiliriz. Çünkü aydınların hepsi mevcut sistemin tam anlamıyla değişmesini istemeyerek kalmasının gerekliliğini düşünmekteydiler. Onlara göre devlet bazı dönüşümler geçirmeli ve eski sistemin de yararlı olan yönleri korunmalıydı.

1. Din Temelli Devlet Kurgusu

Modernleşme sürecinde devletin modern, hürriyetperver, ekonomik, siyasi ve hukuki olarak gelişimine dinin engel olmadığını belirten aydınlar daha çok İslam`dan hareketle devletin nasıl dönüşüm geçirmesi gerektiğini açıklamayı kendilerine görev olarak belirlemişlerdi. Onlara göre din aslında bir toplumun geri kalışında hiç bir rolü olmayan etkidir. Din aksine, bir toplumun gelişimini ayet ve hadislerle destekleme niteliğine sahiptir. Dini ilkeleri, hükümleri iyi bir şekilde anlamak ve uygulamak toplumdaki ferdin bir anlamda borcudur ve bu yapılmazsa da dine karşı gelinmiş olur. Düşünürler bu konuyu daha çok dinin asıl gerçeğinden kopma olarak açıklamayı yeğlemektedirler. Bu yüzden onlara göre İslam hiçbir zaman devletin geri kalış nedenleri arasında görülemezdi. Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış aydın kesimin neredeyse hepsi dini topluma her zaman etki edebilecek bir potansiyele sahip olarak görmüşlerdir. Bu yüzden de kurguladıkları devlette her zaman dine yer vermişlerdir. Ama bunlar arasında Said Halim Paşa, Babanzade Ahmet Naim, Seyyid Bey, Elmalılı Hamdi Yazır, Musa Kazım Efendi, Mustafa Sabri, İsmail Hakkı İzmirli gibi düşünürler devletle ilgili kurgularının temelini dinle açıklamaları tercih etmişlerdir.

Said Halim Paşa toplumsal sorumluluk üzerinde inşa edilen bir devlet kurgusu yapmaktadır. Ona göre hiç kuşkusuz toplum fertleri üzerine birtakım görevler düşmektedir. Görevler bir sorumluluk durumu oluşturur ki, bunun da yapılması için dinin desteğine ihtiyaç vardır. Düşünür bu yüzden İslam`dan hareketle bir siyasal yapıyı tasvir etmektedir. Ona göre İslam`ın siyasal yapısı toplumsal ilkelerden doğmuştur. (Said Halim,2003: 87-89) Yani burada toplumsal bir dayanışma sözkonusudur. Siyasi hakimiyet ve kurumlar toplumsal bir dayanışmadan çıktıkları için bir yardımlaşma örneği teşkil etmektedir. Zaten İslam toplumlarında siyasal kurumların amacı İslami ahlak ve toplum anlayışının iyi bir şekilde

uygulanmasıdır. (Bıçak, 2010: 169) Medeniyet de insanların ihtiyaçlarından dolayı toplu yaşama anlamına geldiğini belirten Musa Kazım Efendi onun ilim, marifet, sanat ve ticaretleri de meydana getireceğinin malum olduğunu belirtmektedir. Ama bunların birlikteliği sağlaması çok önemlidir. Bunun için din ve ahlakla medeniyetin bişişmesi gerekmektedir. Çünkü sağlam bir birlikteliğe sahip toplum oluşturmak için semavi din ve üstün bir ahlaka ihtiyaç vardır. (Musa Kazım, 2011b: 120) Babanzade Naim de İslam lkelerinde ahlakın en güzel temelini din olduğunu söylemektedir. Ahlaki güzelliklerin toplumun tüm kesimine yayılmasındaki neden ise şeriatır. Müslümanlar ahlakı öğrenmek için her zaman Kur'an ve Sünnet'e başvurmaktadırlar. Çünkü bu kaynaklar dışında ahlakı bir güzellik aranmamalıdır. (Babanzade, 1995: 10)

1.1. Başkan

Dine göre devlet başkanı toplumdaki en önemli kişidir. Çünkü halk ona itaat etmek zorundadır. Bu sayede o toplumsal ilkeleri dinin çizdiği sınırlar çerçevesinde gerçekleştirebilme olanağına sahip olacaktır. Başkan en ehliyetli kişi olacak ve toplumun yararına çalışacaktır. Eğer bu amaç dışında hareket ederse o zaman ona verilen yetki elinden alınacak ve başkasına verilecektir. Yani egemenlik makamının en önemli görevi İslam şeriatının sadık bir hizmetçisi olmaktır. (Said Halim, 2003: 178) Eğer böyle olmazsa sorunların çıkması doğal karşılanmalıdır. Nitekim halifelik kurumunun varlığını kabul eden Ahmet Rıza bey de sorunun makamdan değil, halifenin kendisinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre II.Abdülhamid beceriksiz olduğundan kötü sonuçlar alınmaktadır. Eğer reformlar yapılırsa bu sorunlar da çözüme kavuşturulacaktır. (Mardin, 1994: 199) Halifenin mmetin birliği için önemli olduğunu belirten İsmail Hakkı İzmirli, bu makamdaki kişinin dinin himayecisi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre halifenin düşmanla mharebe etmek gibi kutsal görevi de vardır. Bu yüzden halifenin hilm ve kifayet gibi meziyetlere sahip olması elzemdir. Cahil hüküm vermeye kadir olamaz, dini himaye edemez, cihaddan korkar ve şeriatı tatbik etmede yetersiz kalır. Böyle biri siyaset-i diniye ve saltanat-ı dünyeviyeye ehil biri değildir. Halife zalim de olmamalıdır. Çünkü Allah zalimleri sevmez ve kahreder. (İzmirli, 1997a: 142-143) Söz konusu görüş artık hkmdardın da ne olursa olsun orta yolu tutmasını önermektedir. Böylece kolay bir şekilde farklı tutumlar sergileyebilir.

İslam toplumunda devletin güçlü ve nüfuzlu olabilmesi için gücün tek bir kişinin elinde olması gerektiğine inanan Said Halim'e göre eğer hak ve imtiyazlar farklı kişilerin elinde olursa bunlar

birbirlerine karşı gelerek birbirini hükümsüz bırakırlar. Bir kere devlet başkanı yürütmenin en tepesi ve siyasal sistemin de düzenleyicisidir. Bu yüzden de yönetim zamanı çıkabilecek sorunları çözmek ve kurumları denetleme sorumluluğuna sahiptir. Devlet başkanı hem şeriat hem de ulusun seçtiği parlamento karşısında yürütmenin başı olarak sorumludur. (Said Halim, 2003: 250) “Hükümdarlık makamını çok önemseyen Said Halim Paşa’ya göre ilim, fen ve sanatın, diyanet ve ahlakın, ilim ve irfan sahiplerinin en tabii hamisi, seçkin sınıfın en üstün şahsiyeti hükümdardır.” (Bıçak, 2010: 169) Kısaca Said Halim birlikteliği sağlamada esas etken olarak hükümdarı görmektedir.

İslam beşer arasındaki hukuki ve sosyal ilişkileri düzenlemek amacıyla şeri hükümleri uygulamak için bir kuvveti gerekli kılmış ve ona da halife veya imam unvanı vermiştir. Halife ona biat eden tebaanın çıkarlarını korumakla yükümlüdür. Bu yükümlülük birtakım yetkileri kapsamaktadır. Yetkilerin de sınırları vardır. Halife belirlenen kanunlara hiç bir zaman karşı gelemez. (Elmalılı, 1997: 523) Elmalılı da halifenin yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğine vurgu yaparak, aslında bunun din tarafından istendiğine işaret etmektedir. İslam dini mutlakiyeti kabul etmemektedir. Hükümdarın hukuk ve görevleri şer-i celil ile mahduttur. Hükümdarın da karşısında sorumlu olduğu yasalar olmalıdır. Bu sayede onun istediği gibi yönetme ihtimali ortadan kalkmış olur. Çünkü İslam hükümetinin esas gayesi hayır ve saadet, mebdei adl ve hakkaniyet, şekli istişare, kaidesi dine uygunluk, haramlardan kaçınmak ve hayra davettir. Bu amaçlar İslamiyetin istediği yönetim şeklinin Batı’dakilerden ne kadar yüce olduğunu göstermektedir. (İzmirli, 1997b: 160-161) Seyyid Bey de halifenin yetkilerinin kamu yararı gereğince sınırlanabileceğini savunmaktadır. Bununla birlikte insanların fıkıh ve şer’i açıdan halifeye itaat etmesi gerektiğini söylemektedir. Halifenin de hukukun sınırlarını aşmaması ve kamu yararına aykırı davranmaması gerekmektedir. Bir de meşveret, halifenin yetkilerini sınırlayabilir. Dini açıdan önemli bir değere sahip olan meşveretin halifenin üzerinde bir yeri olduğuna da vurgu yapılmaktadır. (Turan, 2008: 300-301) Bu da hükümdarın toplumu idare etmek açısından önemli olduğunu ön planda tutsa da, yine de belli sınırlar içerisinde hareket edebileceğini ve onun devleti kendi istediği gibi yönetemeyeceği anlamına gelmektedir.

Başkanın Peygamber yolunu takip etmesi önemlidir ve bunun için de hilafete ihtiyaç vardır. Hükümet toplum için ne kadar önemliyse, hilafet de Müslümanlar için o kadar önemlidir. Hilafet ve hükümetin birbirinden ayrılması onların meşruiyetlerini kaybetmesine neden olacaktır. Yönetim gücünden yoksun bir hilafet

İslami anlamını da yitirmiş demektir. Hükümetin hilafete sahip olması, onun Peygamber yolunda gittiğini göstermektedir. Hükümetten ayrılan hilafetin elinde sadece dini nitelik kalmaktadır. Siyasi yetkinin meclise verilmesi hilafeti güçten yoksun bırakarak göstermelik bir konuma getirmek demektir. (Nam, 2011: 302) Hilafet meselesi sanıldığı gibi dini olmaktan çok dünyevi bir meseledir diyen Seyyid Bey, bu yüzden hilafetin daha çok millete ait haklar ve kamu menfaatleriyle ilgili olduğu kanısındadır. Peygamber de vefat ettiği zaman ve ondan sonra gelen ashabın bu konu üzerinde görüş bildirmemesinin de nedenini burada aramak gerekmektedir. Kamu menfaati zaman ve mekana göre değiştiği için Kur'an'da bu konuyla ilgili ayet yoktur. Ama "Onların işleri kendi aralarında şura iledir" ayetine göre meşveret usulü yönetim şekli olarak gösterilmiştir. Dünyada en çok tercih edilen bu yönetim tarzı bin üç yüz sene önce kutsal kitapta verilmiştir. Yani meşveretle iş görmek ilahi takdire mazhar olmak anlamına gelmektedir. Bu yüzden bizim de bu yönetim tarzını benimsememizde bir sakınca yoktur. Fertlerin hakkı ve kamunun menfaatinin en iyi şekilde sağlanması da bu idare şekliyle mümkündür. Kutsal kitapta bir de anarşinin önlenmesi, ülkenin emniyeti ve hükümete sızlığın kaldırılması için devlet başkanı gösterilmiştir. (Seyyid Bey, 2011: 235) İzmirli'ye göre de sorumluluk için istişareyi öneren din, bizim meşrutî yönetim kurmamamıza engel teşkil etmemiştir. Aslında kusur sadece kendimizdedir. (İzmirli, 1997b: 161) Düşünürler meşrutî yönetimi temellendirmek için sık sık dine başvurmuş, özellikle ayet ve hadislerden yararlanarak kendi görüşlerini açıklamışlardır.

İnsan yaşamındaki ahlaki ve insani görevleri düzenleyen dindir. Bu kaideler hangi milletin dininde daha açık olursa o millet, diğerlerine göre daha çok gelişmektedir. (Babanzade, 1995: 8) İslam dini toplumları da iyi bir siyasal düzene sahiptir. Çünkü bu toplumlarda şeriatın hükümleri geçerlidir. Şeriat hükümleri de topluluktaki her bireyin üzerine sorumluluk yükler. (Şeyhun, 2010: 190) Düzen dini ilkeler sayesinde olduğu için İslam toplumlarında siyasal partilere gerek olmaz. Çünkü partiler belli bir grubun çıkarlarını savunmaktadır. Müslüman toplumunda ise Batı'daki gibi farklı sınıflar yoktur. Bu yüzden de bir yerde toplumsal sistem mükemmel bir şekilde çalışıyorsa orada siyasal partilere gerek yoktur. (Said Halim, 2003: 254) Kısaca İslam dini toplum hayatında olduğu gibi, siyasal alanda da çeşitli parti ve sınıflar arasında çıkar ilişkilerine karşındır. (Bostan, 2008: 559) Bu da dinin kendi ilkelerine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Dinde toplum esas olduğu için çeşitli

grupların kendi amaçları doğrultusunda devletin kurumlarını kullanması gibi bir durum da mümkün olmayacaktır

1.2. Parlamento

Said Halim İslam siyasal yapısının bir portresini çizerek, İslam toplumunun siyasal yapısıyla Batı'daki siyasi yapı ve kurumların işlevlerinin farklı olduğunu belirtmektedir. (Bostan, 2008: 558) Bir kere yönetim şeriatın ilkelerine saygı göstermelidir. Bu da o yönetimin din tarafından denetlenmesi demektir. İslam siyasal sistemi ulusu temsil yoluyla kurulmaktadır. Ulusu temsil de parlamento sayesinde gerçekleşmektedir. Ama burada Batı'daki gibi keskin düşünce ayrılıkları ve düşmanlıklar olmayacaktır. Çünkü parlamentonun tek amacı var, o da dini ilkelerin uygulanmasıdır. Yani kendi çıkarları ve ihtirasları peşinde koşmayacak olan bu vekiller İslam'ın ilkelerine göre hareket etmek zorunda kalacaklardır. Bu sistemde parlamentonun en önemli görevi denetlemedir. Çünkü amaç akli başında adalet prensiplerine uyan ve sürekli ilerlemeye çalışan yönetimin oluşmasını sağlamaktır. (Said Halim, 2003: 243) İslami yönetim usulünde parlamentonun en önemli görevi kanun çıkarmak değil, hükümetin işleyişini denetlemektir. Amaç mevcut olanı daha mükemmel ve daha sağlam bir hale getirmektir. Çünkü İslam'da yasama Batı'daki gibi siyasi bir hak değil, içtimai haktır. Kanun yapmak pek yüksek ve hususi bir selahiyete bağlıdır. Bu da itidal, ihtiyat, basiret ve tarafsızlık gibi özelliklerin kanun yapacak kişide olmasını gerekli kılmaktadır. (Said Halim, 2011: 166) Ahmet Rıza Bey de padişahın seçimle gelmesini ve halka karşı sorumlu olmasını öngörmektedir. Ona göre padişaha halifelik makamının verilmesi veya saltanatın verase yoluyla geçmesi gibi etkenlerle birlikte halkın onayına da ihtiyaç vardır. Eğer halife İslam hukukuna aykırı tutum sergilerse ulemalar tarafından haledilmesi olanağı olmalıdır. (Mardin, 1994: 186) Böylece denetleme sayesinde Ahmet Rıza padişahın halk karşısında sorumlu olmasını ve bu yüzden de keyfi kararlar almasına engel olmaya çalışmıştır. Bir anlamda saltanata meşruti bir görünüm vermiştir denebilir.

Yasama organını Said Halim parlamentodan ayrı düşünmektedir. Bu kurumun işi halkın ruhunu iyi bilmek, onun düşünce ve eğilimlerini tanımaktır. Bu gruba bilgili, İslam hukukunu iyi bir şekilde öğrenmiş ve parlamento gibi bağımsız olan kişileri dahil etmektedir. Bu şekilde çıkarılacak yasalarla adalet sağlanacağını düşünmektedir. (Said Halim, 2011: 246) Kendi çıkarlarına göre değil toplumun çıkarlarına ve dinin ilkelerine uygun bir şekilde konulan

yasalar esas toplumsal ilkeler olan dayanışma, eşitlik ve özgürlüğün sağlanmasına hizmet ederler.

Osmanlı'nın son dönemlerinde mevcut meşrutî yönetimin dinimiz İslam'la bağdaşmadığına dair görüşlere karşı meşrutî yönetimi savunan Şeyhülislam Muza Kazım Efendi de meclis yönetiminin İslam'a ters düşmediğini hatta onun belirlediğı prensipleri gerçekteştirdiğini söylemektedir. Ona göre İslam dini kadar ahlaki, içtimai, idari ve siyasi esaslara istinat eden başka bir din yoktur. Ama istibdat yönetiminden dolayı müslümanlar her yerde ve her hususta diğer milletlerden geri kalmışlardır. Yani İslam'ın gelişmeyi engellediğı düşüncesi yanlıştır. Din öznel olarak terakkiperver olduğu halde siyasi yönetimin yanlış idaresinden dolayı bu gerilik yaşanmaktadır. İslam bir milletin gelişimi ve medenileşmesi için gerekli olan usul ve esasları kapsamaktadır. (Musa Kazım, 2011a: 123)

Peygamber zamanından miras kalan ümmet şurasının asıl amacı milleti kapsayan konularla ilgili meşveret yapmak ve karşılaşılan sorunlara çözüm üretmektir. Önceleri bu meşveret meclisleri katılanların kendi istekleriyle ve hiçbir beklentileri olmadan yapılıyordu. Şimdiki gibi büyük binalarda ve birkaç ay hazırlık görölmesine gerek kalmadan, genelde mahalle camilerinde, Cuma ve Bayram namazlarında yapılıyordu. Buralar ümmetin kendi görüşlerini belirtme yerleri haline gelmişti. Doğan'a göre Musa Kazım Efendi Kur'an'dan alıntılar yaparak meşrutîyetin önemini temellendirmeye çalışıyor ve halkın da kolay bir şekilde bu yönetimi benimsemesini istiyordu. (Doğan, 2008: 139) Zaten Hz. Ali meşveretin hatadan korunmak, pişmanlıktan kurtuluş, İslam'ın emirlerine ve Peygamber sünnetine uymak gibi maddi ve manevi faydalarının olduğunu belirtmektedir. Ama iştişare edilecek kimselerin konuya ilişkin yeterli bilgiye sahip ve emin kimse olmalı, düşüncelerinin özgür bir şekilde ifade edilmesine izin verilmesi gerekmektedir. Böylece kişi korkmadan kendi görüşünü belirtebilecekse meşveret yararlı olacaktır. (İskilipli Mehmed Atıf, 1997: 328-329) Bu imkanların sağlanmasında sorunların yaşanması nedeniyle dinin devletten ayrılması gerektiğine ilişkin görüşler ileri sürölmüştür.

Buna karşı çıkan Ahmed Naim'e göre bu dinle devletin ayrılmasına sebebiyet verecektir. Dinle devletin ayrılmasının toplumun gelişimi için yararlı olduğu görüşünü savunanlar, Batı'yı kendileri için örnek olarak görmekteirler. Oysa Batı'da bu sürecin sonunda gerçekten refah bir toplum seviyesine kavuştuklarını söylemek çok zordur. Çünkü toplumdaki refah ve mutluluk yönetim biçiminden çok, idarecinin tutumu ve ahlakına bağlıdır. (Babanzade,

2014: 348) Babanzade bu sayede yönetim biçimi ne olursa olsun yöneticinin tutumu ve liyakatinin esas olduğuna dikkat çekmektedir.

Dinin devletten ayrılmasına karşı çıkan Mustafa Sabri de bunun meşru olmadığını ve İslam ve ümmet maslahatına da ters düştüğünü belirtmektedir. Din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak dinin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Ona göre devlet adeta bir mefhumdur, din ise onun esas kimliği konumundadır. Devletlerin yıkıldığını ama, devlet kavramının yokolmadığına vurgu yapan Mustafa Sabri, devlet harp etti, antlaşma yaptı, zafer kazandı gibi ifadelerde aslında devletin dininin kastedildiğini belirtmektedir. Millet, din ve hürriyet gibi özel hususları kendi adına kanuna yazdırmaktadır. Kanunları yazan da devletin kurumları olduğundan demek ki, devlet ve din ayrılığı bu mükemmel işlevi yetersiz kılacaktır. (Nam, 2011: 300) Devleti dinin koruyucusu olarak gören halk, hükümetin bu görevden imtina etmesini hoş gördüğü zaman, kendi ahlaki tutumlarında da boşluklara yer vermeye başlayacaktır. Çünkü şeri hükümler bütün teşkil ettiği için, bölünmez bir yapıya sahiptir. Bölünme boşlukların oluşmasına olanak sağlayacaktır. Bu da içtimai nizama menfi tesir gösterecek ve hatta yıkacaktır denebilir. (Babanzade, 2014: 350)

Meşrutî yönetimden yana olan düşünürler, bu yönetim tarzının İslam dinine zıd olmadığını ve hatta Peygamber döneminde de bu idare şeklinin benimsendiği kanaatindedir. Dinin devamı için devletin devamının gerekli olduğu kanaatinde olan düşünürler, meşrutî yönetimin de dine en yakın idare olduğunu savunmaktadır. Mustafa Gündüz, diğer İslamcı aydınlar Kanun-ı Esasi ile şeriat arasında suni ve zorlama bir ilişki kurmak çabasına girdiği söylemektedir. (Gündüz, 2010: 308) Bu tutum dönem açısından değerlendirildiğinde olağan karşılanmalıdır. Çünkü istibdat yönetiminin alternatifi olarak sunulan meşrutîyetin halk tarafından benimsenmesi için dini bir temele ihtiyacı vardı. Dönemin İslamcı aydınları da bir anlamda bu görevi üstlenmişlerdir.

Aydınlar göre özellikle alınan kararlarda her zaman meşveret yapılmasını öngören Peygamber ve ashabının idarede hassasiyetinin günümüzdeki örneği meşrutî yönetimdir. Mebusların toplumun yararına kararlar alması ve bu süreçte de dini ilkeleri her zaman göz önünde bulundurması elzemdir. Çünkü İslam iyi bir yönetimin gerçekleşmesi için bunu emretmektedir. Düşünürlerin ileri sürdükleri fikirler ve İslam tarihinden verdikleri örneklerin doğruluğu bir anlamda tartışılmazdır. Ama unutmamak lazım ki, Peygamber dönemindeki ashabla ondan on üç asır sonra yaşayan toplumun dini algılayış biçimi aynı değildir. Sahabe döneminde meşveret için seçilen

kişiler Peygamber tarafından belirlenmekteydi. Yani ne olursa olsun herkesin ona güvenmesi sözkonusuydu. Osmanlı'nın son dönemindeyse halk, meşveret meclisinin gavurların sistemi üzerine kurulduğu için benimsememe kanaatindeydi. Bununla beraber meclise seçilecek olan kişilerin nasıl ve kimler tarafından belirleneceği de tartişılırdır. Sonuçta bu kişilerin kim olacağına karar veren bir peygamber yoktu. Seçim usulünün de nasıl olacağı konusu tartişmaya açık durumdadır. Halk bilgisizlik nedeniyle bir nebze yine ağdaşlaşma hareketinde sürecin dışında kalmıştı. Bu yüzden de dönemin düşünürlerinin ileri sürdükleri veya kurguladıkları seçenekler konusundaki kararsızlıklarını olağan görmek gerekmektedir.

2.Laik Devlet Kurgusu

Düşünürlerin laik tarzı devlet anlayışında da din yine topluma tesir eden etkenlerden biri olarak görülmektedir. Din bu devlet kurgusunda siyasetten kenarda bırakılmış ve temellendirmelerde dini ilkelere yapılan atıflar nispeten azalmıştır. Burada daha çok modern devletin nasıl olması gerektiğiyle ilgili görüşler Batı'daki düşüncelerden esinlenilerek açıklanmıştır. Daha çok meşrutı yönetim, meclis ve padişahın idaredeki etkileri, ferdin bilim, iktisat, hukuk gibi kurumlar karşısındaki durumuyla ilgili fikirlere yer verilmiştir. Burada Ahmet Ağaoğlu, Baha Tevfik, Ziya Gökalp, Ahmed Midhat Efendi, Abdullah Cevdet, şebenderzade Filibeli Ahmed Hilmi ve Mehmet Ali Ayni gibi dşnrlere ne çıkmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu kurguladığı devlette özellikle ferdin kendini geliştirmesi üzerinde durmaktadır. Çünkü ferd eğer hr ise o zaman kendini geliştirme imkanına sahip olur ki, bunun da sonucunda toplum gelişebilir. Hürriyet ferd ve toplum hayatı için çok önemlidir ve onu elde etmek için fikir, söz, hareket temiz olmalı, nefse hakim olunmalı, söz ve yaşayış sadeliği benimsenmelidir. (Ağaoğlu, 2014: 16) Bunun için de istibdat yönetime son verilmesi gerekmektedir. Yani istibdada sadece kağıt üzerinde değil, aynı zamanda düşünce ve ruhta da son vermek gerekmektedir. İstibdadın maddi olarak değil, aynı zamanda manevi olarak yani kalplerden de silinmesi gerekmektedir. Eğer bu olmazsa, istibdadı yıkmış zannedersiniz ama, o fiilen olmasa da ruhen yaşamaya devam eder ve yeniden toplumu kendi etkisi altına alır. (Ağaoğlu, 2014: 22) Ağaoğlu, istibdat düşünceden atılmadığı sürece ondan kurtuluşun mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu yüzden de ferdin hürriyetine önem vererek düşünce değişimi için bir yol çizmiş veya ipucu vermiştir denebilir.

İstibdat yönetiminde padişah her zaman en önemli kişi olarak belirir ve toplumun diğer fertleri onun belirlediği sınırlar

çerçevesinde hareket edilir. Buna karşılık halk idaresindeyse halkın itimatı önemlidir. Bu itimat kesildi mi, hükümet de temelinden yıkılır. Halkın itimatını kazanmak için ahlaklı, ehliyet sahibi ve liyakatli olmak gereklidir. Bunun için de halkın hükümeti denetlemesi gerekmektedir. Eğer hükümet denetlenmez ve ondan hesap sorulmazsa, belli bir zaman sonra bozulmalar ortaya çıkar. (Ağaoğlu, 2014: 39) Çünkü saltanat zamanı padişah ülkedeki herşeyin hakimi konumundadır. Memleket onun mülkü, halk da ona teslim edilmiş bir sürü gibidir. Padişah halkın hazinesini istediği gibi harcama ve herkesin hayatına karışma hakkına sahiptir. Haklı veya haksız öldürülen memurların mal ve mülklerine el konuluyordu. Savaşa giden vezirler ganimetlerden ona pay veriyordu. Sonradan bu adet kalktı ama, İstanbul'a gelen vezir ve beylerbeyilerin hediye vermesi dönemi başladı. (Ayni Mehmed Ali, 1997:116) İstibdat sayesinde yönetici hiç bir şekilde denetlenmemektedir. Bununla birlikte tüm güçler de elinde bulunduğu için istediğini yapabilme olanağına sahip oluyor ve bu da topluma menfi tesir ediyor.

Ferd serbest olmazsa, hükümet de serbest sayılmaz. Toplumdaki fertlerin sadece kendi çıkarını düşünmesi onları, para elde etmek, göze girmek, mevki sahibi olmak gibi ihtiraslara boyun eğmesine itmektedir. Ferdin siyaseti toplum için değil, kendi çıkarı için kullanması onun her zaman kazanma ihtimali olan beş on kuruşun derdine düştüğüne örnektir. Aynı şeyin ticarete de geçerli olduğunu söyleyen Baha Tevfik (1992: 21), dolandırıcılığın piyasalarda sık sık karşılaşılan bir hal olduğunu belirtmektedir. Eğer fert toplumda sadece kendi çıkarları gereği hareket ediyorsa o toplumda birşeylerin yolunda gitmediği kesindir. Hükümet bu süreçte ferdin tutumundan sorumludur. Gerçi hürriyeti elde eden her toplum da onun yararlarından kolay kolay yararlanamaz. Çünkü hürriyetin bir toplumda yararlı olması için o toplum fertlerinin manevi seviyesinin yüksek olması gerekmektedir. Bu da hükümetin sorumluluğundadır. Çünkü ferdin gelişmesi için iyi bir şekilde tahsil ve terbiye alması gerekmektedir. (Tevfik Baha, 1992: 10) Bunu da gerçekleştirme gücüne hükümet sahiptir.

Modern bir toplumun oluşması için ferdin tutumu da çok önemlidir. Özellikle ihtiyaçların karşılanması için ferdin bir takım haksızlıklara tabi olabilmesi gibi durumlar sözkonusudur. Daha çok lüks bir yaşam tarzını benimseyen bireyin, bu gibi durumlara çabuk boyun eğmesi sık karşılaşılan tutumlardandır. Bu yüzden modern ve hür bir toplum için halka sade yaşamın nasıl olduğu anlatılmalıdır. Özellikle lüks ve israfın toplum için zararları öğretilmelidir. Çünkü birey lüks hayat sayesinde lüks ihtiyaçlara alışır ve parası olmasa bile

onu temin etmeye çalışır. Temin ederken de ister istemez başkalarına sığınmak zorunda kalır. Sade yaşayan için ise böyle bir sorun yoktur. Çünkü o bu hayata alışmıştır ve kendi ihtiyaçlarını temin etmekle kalmaz, hür yaşamın da tadını çıkarır. (Ağaoğlu, 2014:97) Düşünür ekonomik bağımlılığın önemine vurgu yaparak hür bir yaşam sürmek için karşılaşılabilecek engellerden birini belirtmektedir.

Ağaoğlu sade yaşam tarzını benimseyen bir toplumun oluşturulması için de örnek olarak Batı'yı göstermektedir. Oradaki yaşam tarzı, gelişim seviyesi ve hızı her zaman çekici olmalıdır. Bu yüzden de Batı Medeniyeti'ne tam bir şekilde girilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu süreçte de toplum üzerindeki en önemli etkenlerden biri olan dinle karşı karşıya gelme sorunu vardır. Batı'daki gibi dinin hayatın tüm evresinden çıkarılması ve sadece belli alanlarla sınırlanması gerekmektedir. Modernleşmiş Batı'da önceleri din yaşamın her evresine karışuyordu. Bunu önlemek için dinin bu tutumu benimsenmemesi gerektiğine kanaat getirilmiştir. Maddi ve manevi hayatın her tarafına hakim olan dini kendi çerçevesine sokmak için girişimler yapılmış ve süreç başarıyla sonuçlanmıştır. Hıristiyanlığın en önemli ilklerinden biri olan "İsa'nın hakkı İsa'ya, Sezar'ın hakkı Sezar'a" hakimken, sonradan kilise bu prensibi bozmuş ve yaşamın her evresine girmiştir. Aynı şey İslam için de geçerlidir. Kur'an'da ağırlıklı olarak ibadetle ilgili ayetler varken, sadece belli zaman ve belli olaylara göre inen ayetlerin hala kendi etkisini korumasının yanlış olduğu görüşünde olan Ağaoğlu, eğer Hz.Muhammed hicretten önce ölseydi Kur'an sadece ibadetle ilgili ayetlerden oluşacaktı demektedir. Hıristiyanlıkta bu sorun İncil'in herkes tarafından okunması ve anlaşılmasıyla çözüme kavuşturuldu. Din artık manevi hayatla sınırlı bir duruma getirildi. (Ağaoğlu, 2013: 33) Ağaoğlu dini yaşamın sadece ferdin kendisini ilgilendiren bir devlet anlayışının oluşmasını benimsemektedir. Bu sayede halkın devleti algılayış tarzı değişecek ve devletin görevlerinin ne olduğu biraz daha kesinleşecektir. Bir anlamda devlet anlayışındaki bu gibi yanlışlar halkın da onu farklı anlamasına yol açmıştır.

Devlet kavramı Doğu'da hükümetle karıştırıldığı için yanlış anlaşılmalara neden olmuştur. Türkler de aynı yanlışlığı yapmakla kalmamış hatta, kurdukları devletleri bir ailenin adıyla adlandırmışlar. Devleti sülale adıyla anmak, onu sülaleden ibaret olarak görmek anlamına gelmektedir. Sülale yıkıldığında devletin yıkılması gerçekleşir görüşünü benimseyen Ağaoğlu'nun haklı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü sülale yıkılsa bile toplum hala orada kendi yaşamını devam ettirmektedir. (Ağaoğlu, 2013: 87-88) Bununla beraber o sülalenin yeni sülale veya başka bir toplum tarafından

yıkılması, artık herşeyin eskisi gibi olmayacağı anlamına gelmektedir. Sonuçta yönetim ve düşünce değişmektedir.

Bir toplumun gelişmesini bir grup aydına bağlayan Abdullah Cevdet'e göre toplumsal gelişmişlik mal ve servetçe zenginlikle değil, akıl ve zeka olarak üstün olanlar sayesinde gerçekleşecektir. Bu amaç doğrultusunda kendisini de "elit" yetiştirilmesine adanmıştır. (Doğan, 2012: 154) Modern bir toplumun oluşturulması için elit kesime ihtiyaç vardır. Bu elit kesim de halkı yönlendirecek kişiler olacağı için onların yetiştirilmesine önem vermek gerekmektedir. Eğer bu yapılmazsa o toplum daima esaret altında kalacaktır. Çünkü farklı kavimleri esaret altında tutan hükümetlere bu olanağı sağlayan tebaanın zilletidir. Bu da çocukluktan itibaren başlar. Çocuk okula gider ona söylenen bilgileri hiç tereddüt etmeden ve sorgulamadan kabul eder. Büyüdükçe bu tarz bir terbiye gördüğü için artık düşüncelere karşı rey bildiren biri olarak değil, sadece o görüşe katılan birey haline gelir. (Cevdet Abdullah, 2008: 106) Bu dönemde bir milletin ayakta kalabilmesi gereken şartları kuvvetli olmak, alim ve fazıl olmak ve zengin olmaktır. Yani ferdin kendine güvenmesi ve kendini geliştirmesi gerekmektedir. Fertler bu amaçlara doğru ilerlemedikleri sürece diğerleri tarafından baskı altında kalmaya mecbur edileceklerdir. (Cevdet Abdullah, 2008: 151) Hükümet de hiç kuşkusuz gereken şartların sağlanması için çalışmalıdır. Bu sayede devlet güçlü duruma gelecek ve diğerleri üzerinde kendi nüfuzunu kullanacaktır. Kendi haklarını idrak eden, savunan ve hürriyetperver olan bir halk oluştuğu zaman hükümetin meşruluğu ve kuvveti diğer yönetim şekillerinden daha fazla olacaktır. (Tevfik Baha, 1992:18)

Ahmet Midhat Efendi modern bir devletin oluşması için Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. (Ahmet Midhat, 2004: 146) Bir meşruti yönetimle sonuçlanan bu kanunlar toplusu birçok düşünür'e göre toplumun gelişmesini tetikleyecek en önemli etkenlerden biridir. Kanun-i Esasi'deki en önemli amaç bir danışma ve meşrutiyet usulünün gerçekleştirilmesiydi. Ahmet Midhat Efendi ihtiyaçtan doğan bir toplumsallaşmayla insanların kendi gereksinimlerini karşıladığını belirtmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkiler soyut olarak varolan doğa kanunu belirlemektedir. Bu soyutluktan somutluğa geçişin sağlanması için de insanların bir hükümdara veya kanunların yaptırım gücüne ihtiyacı vardır. (Ahmet Midhat, 2004: 114) Bir hükümdarın olmasının gerekliliği üzerinde duran düşünür, ona yardım için "İcra kuvveti"ne ihtiyaç olduğunu söylemektedir. Kanun yapmak için de bir meclisin oluşturulması gerekmektedir. Halk tarafından seçilen meclis üyeleri toplumun yararına yasa çıkarmakla yükümlüdürler. Hükümdarı yasa

yapma sürecinde mebuslar karşısında yalnız bırakmamak için bir senatonun da kurulmasına ihtiyaç vardır. Burada üyeler soylular arasından hükümdar tarafından seçilecektir. Böylece Mebuslar Meclisi, Ayan Meclisi ve Hükümdardan oluşan bir yasama ve yürütme kuvveti oluşacaktır. (Ahmet Midhat, 2004: 127) Ahmet Midhat bu temellendirmeleri yaparken şeriatın hükümlerinin konu dışı tutmaya özen göstermektedir. Çünkü ilk olarak medeni bir toplumda yönetimin teşkilinin nasıl olduğunun temellendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Düşünür şeri hükümleri ve Kanun-i Esasi'yi karşılaştırarak dinin gereği olan vazifelere İslam aleminde hükümdarın da uyması gerektiğini söylemektedir. Yani ortada din temelli bile olsa bir Anayasa vardır. Halk da hükümdara dini hükümler gereği itaat etmektedir. İlahi yasanın üstünlüğüne değinen düşünür, bu yasaların yüceliğini melek kadar masum olan Peygambere dayandırmaktadır. (Bıçak, 2010: 167) Çünkü bu kutsal bir kanundur ve insan için gerçek adalet, eşitlik ve hürriyet timsalidir. İstibdat, zorbalık ve tahakküm bu ilahi kanun tarafından kötü karşılanmaktadır. Oysa yönetim çoğunluğun görüşlerini ciddiye almalı ve onların kabulüne üstünlük vermelidir. Böyle yapılmadığı zaman bir grup yöneticinin kendi istediklerini halka zorla kabul ettirebilir. (Ağaoğlu, 1942: 39-40) Yani esas olan insanların mutluluğu ve huzurlu yaşamıdır. (Ahmet Midhat, 2004: 127) Bu da hiç kuşkusuz meşruti yönetimle mümkündür. Bu sayede güçler birbirini denetleyebilecek ve topluma yararlı işler görülecektir.

Meşruti yönetimden yana olan Filibeli Ahmed Hilmi, bu yönetim tarzının iyi bir şekilde çalışmasını muhalefet ve iktidar arasındaki ilişkiye bağlamaktadır. Bu sayede muhalefet iktidarı iyi bir şekilde yönetmeye itecektir. Özellikle tartışmalar sayesinde alınan kararların daha isabetli ve kapsamlı olması meclisteki görüşlerin eleştirilmesi, iyi ve kötü olanın belirlenmesine yardımcı olacaktır. Muhalefet yapmanın amacı hükümettekilerin kendi görevlerini yapmasını ve onları iyi bir şekilde çalışmaya mecbur etmektir. (Şehbenderzade, 1991: 17) Muhalefet iktidara geldikten sonra onlardan önceki yöneticilerin hatalarını tekrar etmemeye çalışacaktır. Çünkü aynı yanlışlar tekrar edildiği zaman onların iktidarı bitmiş olacaktır. Meclis sayesinde ülkenin dört bir yanından seçilen mebuslar siyasal sistemin girdi ve çıktıklarına ilişkin bilgiler elde ederek, görüşlerin ileri sürülmesi ve tartışılması söz konusudur. Demirci'ye göre parlamento sistemin işleyişi hakkında bilgi elde etmek açısından yeterli şart olmasa da gerekliliklerden biridir. Eski rejime kıyasla temsili, rekabetçi ve tartışmaya açık bir meclisin varlığı önemlidir. Mebuslar bile bunu önemli bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Örneğin

Ferit Paşa müzakereyi meşruti yönetimin tanıdığı bir hak olarak yorumlamıştır. Böylece ülkede olup bitenlerle ilgili bilgiler elde edilecek, mahremiyet ortadan kalkacaktır. (Demirci, 2008: 86)

Modern bir devletteki en önemli özelliklerin başında gelen meclis sayesinde hükümet halka dolaylı olarak yönetime katılma imkanı sağlamaktadır. Bu yüzden Osmanlı son dönemindeki düşünürlerin en çok benimsedikleri yönetim biçimi meşruti yönetimdir. Gökalp da bu yönetim biçimini benimsemiş hatta Türkiye'deki oluşmuş meclisi diğer devletlerle kıyaslayarak modernleşmeye en yakın parlamento olarak görmüştür. Ona göre üç tür hükümet vardır. 1) Saltanat-ı meşruta: Kabineyi hükümdar kurar ve yasa teklifini de hükümdarın kurduğu bu hükümet yapar. 2) Parleментарizm: Kabine reisini hükümet seçer, ama meclisin de bunu onaylaması gerekmektedir. Hükümet meclis karşısında sorumludur. 3) Repräsentatif: meclis ve yürütme birbirinden ayrılmıştır. Hükümet meclise kanun teklif edemediği gibi, meclis de hükümeti düşüremez. Gökalp bu yönetim sistemlerinin aynı olduğu görüşündedir. Çünkü bu yönetimlerde halk ferdi hükümet tarzında yönetiliyor. Oysa Türkiye'nin kurduğu hükümet içtimaidir. Çünkü Türkiye'de yöneten şahıs değil, toplumun bizzat kendisidir. Avrupa'da işler belli bakanlara verilir ve onlar işlerini yaptıktan sonra sorgulanabilirler. Bakan tek başına karar verdiği için topluma zarar verme ihtimali vardır. Türkiye'deyse yapılacak bir iş ilk önce meclisten geçmelidir. Bu da bir bakanın yaptığı veya yapacağı yanlışın önüne geçebilecek en iyi yoldur. (Gökalp, 2010: 32-33) Gökalp meclisteki tartışmaların alınacak kararlara müsbet tesir edeceği görüşündedir. Karar uygulanmadan önce mecliste tartışıldığından oluşabilecek sorunların da bir kısmı elenmiş olacaktır.

Halk hükümetinin de ilk şartı milli kanunların kabul edilmesidir. Kanunlar mefkure ve iradeler aracılığıyla doğmaktadır. Kanunların bu yüzden en mukaddesi de Kanun-ı Esasi'dir. Çünkü en büyük mefkureler bu kanunda tecelli etmektedir. "Din meselelerinde üstadımız Kuran-ı Kerim olduğu gibi, hukuk meselemizde de üstadgahımız bu muhterem kanunname olmalıdır." (Gökalp, 2010: 82) Ayhan Bıçak Gökalp'in bu görüşünü doğru bulmakla beraber düşünürün, mevcut kanunların tercüme olduğunu unuttuğunu yazmaktadır. Devletin kanunların büyük bir kısmının Batılı devletlerin kanunlarının tercümesi olduğu ve düşünür Türk toplumunun kanundaki özelliklere sahip olamayacağını farkında olduğu halde, bunlardan söz etmemeyi tercih etmiştir. (Bıçak, 2010:172) Bıçak'ın ileri sürdüğü "ithal" kanunlar toplusu ve bunların Türk toplumu için yabancı olması görüşü tartışılmazdır. Gökalp'in bu görüşünü sadece o

dönemde kabul edilmiş anayasaya değil, genel olarak hukukun üstünlüğü ilkesine işaret olarak da değerlendirmek mümkündür. Unutmamak lazım ki, düşünür siyasi inkılapla beraber içtimai bir inkılabın da gerekli olduğu görüşünü benimsemektedir. Ona göre yeni bir hayat tarzına ihtiyaç vardır. Yeni iktisat, yeni estetik, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukukun oluşturulması gerekmektedir. Bunun için de Türk milleti'nin büyüklüğünü idrak etmek ve günün ağır şartlarına boyun eğmemek, Türk milleti'ni İslam'dan ayrı düşünmemek ve Batı Medeniyeti'ne tam olarak girmeye ihtiyaç vardır. Bununla billikte içtimai bir yöntemin benimsenilmesi, Türk tarihi ve harsının iyi bir şekilde araştırılması, Türk milleti'ne uygun olan mefkure de bulunmalıdır. (Bolay, 2015: 381)

Gökalp ve arkadaşları dini Türk milliyetçiliğini kuvvetlendiren bir etken olarak benimsemişlerdir. Bu yüzden de dinin devletten ayrılması gerektiğini düşünmekteydiler. Onlara göre din sadece ferdi ve vicdanı ilgilendiren bir konudur. Bunları da kabul eden bir laik devlete ihtiyaç vardır. (Heyd, 2002: 192) Dini ve siyasi yönetimin ayrılması sorunu üzerinde de duran Gökalp, Batı'daki gibi bizde de bunun gerçekleşmesinin gerekliliğine inanmıştır. Bir ümmetin din reisi imparatorlukta o devlete dahil olan bütün milletlerin başkanı konumundadır. Oysa milletlerin yeni devletler kurmasıyla siyasi reislik ortadan kalkmıştır. Artık ümmetin reisi sadece fertlerin dini hayatıyla ilgilenmektedir. Siyasi reis ise sadece o milletin başkanı konumundadır. Örneğin eskiden Osmanlı döneminde halife sadece kendi tebaası olan müslümanlarla ilgileniyordu. Çünkü halifenin siyasi bir misyonu da vardı. Ama şimdi halifenin sadece dini bir misyonu var. Bu yüzden de diğer devletlerde yaşayan müslümanlarla ilgilenmesine diğer devletler tarafından karşı çıkılmaz. Halifeliğin siyasi ağırlığının kaldırılmasıyla bugün halife eskisinden daha büyük bir müslüman fertleriyle ilgilenebilmektedir. (Gökalp, 2010: 28) Ama şunu da unutmamak gerek ki, halifelik siyasi bir makam olarak görülmediğinde etkisizleşmektedir. Çünkü toplum genelde hilafeti uhrevi ve ruhani makam olarak görmemektedir. (Ortaylı, 2007: 179) Binaenaleyh ileri sürülen görüşler kendi dönemi açısından değerlendirildiğinde daha doğru çıkarımlara ulaşmak mümkün olmaktadır.

Sonuç Yerine

Düşünürler kurguladıkları din temelli devlet yönetimiyle bir anlamda İslam'ın Hıristiyan dini gibi olmadığını açıklamaya çalışmıştır. Çünkü İslam halkın yönetim sürecine katılmasını emretmektedir. Aydın kesimin bu tutumu aynı zamanda halktan

gelebilecek tepkilerinin önüne geçmek olarak da değerlendirilebilir. Çünkü o dönemde toplumun en çok tepki gösterdiği konulardan biri dindi. Bu yüzden de dönemin aydın kesimi ileri sürdüğü görüşlerini dinden hareketle açıklamaya çalışmışlardır. Tüm açıklamalardan da anlaşıldığı gibi İslam hiçbir zaman modern devlet için engel olmamış, hatta onu desteklemiştir.

Din ve devlet ilişkisinin ayrı olması gerektiğini görmüş veya okumuş diğer bir düşünür grubu örnek olarak Avrupa devletlerini görmüşler. Özellikle modernleşme sürecinde dinin hep kişisel alanla sınırlı kalmasının da toplumca benimsenmesi gerektiği kanaatine varmışlardır. Bu sayede belli konularda sosyal yaşama etki ederken, onun alanı dışında kalan konulara ait görüş bildirmemesi tutumu benimsenmiştir. Dinin bir şekilde neredeyse hayatın her evresinde kendi etkisini göstermesi özellikle modernleşme sürecinde toplumu tutucu kesimden yana tavır takınmasına yaramıştır. Bu yüzden dönemin aydın kesimi her zaman dinle hesaplaşmak zorunluluğu hissetmiştir.

Düşünürler kendi kurguladıkları devlet yapısının en temel özelliği olarak gördükleri meclisin yararlarını din tarihinden örneklerle temellendirme ihtiyacı duymuşlar. Bazıları parlamentoyu Asrı Saadet dönemindeki meşveret meclisinin biraz daha modern görünümü olarak tasvir ederken, bazı düşünürler de dinin siyasi işlerle uğraşmaması gerektiğine kanaat getirmiştir. Bunlardan Ziya Gökalp biraz daha nesnel görüş sergilemeye çalışmıştır dersek yanılmayız. Çünkü dinin her zaman müslümanlar üzerinde etkisini göstermiştir. Bu yüzden de halifelik ve siyasi yönetimin ayrı olması gerektiğini söylemiştir. Halifelik kurumunun siyasi kişilikten çıkmasıyla halife tüm müslümanlara etki edebilecek duruma gelecektir. Doğru çıkarımlar yapmasına rağmen düşünür halifenin nasıl belirleneceği konusunda pek de açıklama vermemiştir. Belki de bu ayrımı gerekçelendirmesindeki en önemli amaç halifenin mevcut yönetime karşı tavır alma ihtimalinin önüne geçmek olmuştur. Herhalükarda dönemin düşünürleri her zaman dini toplumdaki değer sistemlerinin oluşmasında en önemli etkenlerden biri olarak görmüştür.

Dönemin düşünürleri arasında nisbi olarak Batıcı, Türkçü ve İslamcı ayrımı yapılmışsa da, aydınlar sorunların üstesinden nasıl gelineceğine dair birçok görüş ileri sürmüştür. Burada en önemli vurgu Batılılaşmaktır. Çünkü tüm aydın grubu bu gerçekliği kabul etmiştir. Hedef aynı olsa da, ona ulaşma yolunda farklılıklar ortaya çıkmıştır. (Gündüz, 2010: 176) Batıcılar Avrupa'yı her yönüyle kabul etmeyi yeğlerken, İslamcılar dini değerlere dokunulmamasını, Türkçüler de milli kimlikten hareketle Batılılaşmayı öngörmektedir.

(Gündüz, 2010: 238) Dönemin aydınları devletin kurtuluşu için dönüşümü gerekli görmüş ve buna ilişkin kendi görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Düşünürler tarafından ileri sürülün görüşlerin tartışılır olduğunu da kabul etmek gerekmektedir. Ama yine de kendi üzerilerine düşen görevlerin üstesinden geldiklerini de göz ardı etmemeliyiz.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1942). *İhtilal mi, İnkılap mı*. Ankara:Alaeddin Kırıl basımevi.
- Ağaoğlu, A. (2014). *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. Akan, A.(Haz). İstanbul:Gram yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2013). *Üç Medeniyet*. Ertan, E. ve Özcan, U.(Haz). İstanbul:Doğu kitabevi.
- Ahmet Midhat Efendi. (2004). *Üss-i İnkılap:II Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar*, Seratlı, T.G.(Haz). İstanbul:Selis yayınları.
- Ayni Mehmed Ali. (1997). Osmanlı Devleti'nin Son Zamanları ve Yeni Türkiye. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler II*. İstanbul:Kitabevi yayınları.
- Babanzade, A.N. (2014). Bizde Din ve Devlet. Kara, İ.(Haz) *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi II:Metinler Kişiler*. İstanbul:Dergah yayınları.
- Babanzade, A.N. (1995). *İslam Ahlakının Esasları*. Kılıç, R.(Sad). Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.
- Bıçak, A. (2010) *Türk Düşüncesi-II Kaygılar*. İstanbul:Dergah yayınları.
- Bolay, H.S. (2015). Mehmed Ziya Gökalp. Bolay, H.S.(Haz). *Tanzimat`tan Günümüze Türk Düşünürleri:Tanzimat`tan Cumhuriyet`e Siyasi, İdari ve Sosyal Düşünce Temsilcileri Cilt I*. Ankara:Nobel yayınları.
- Bostan, M.H. (2008). Said Halim Paşa. *DİA* içinde. (Cilt. 35, ss. 557-560). İstanbul:TDV. yayınları.
- Cevdet Abdullah. (2008). *İçtihad`ın İçtihadı*. Gündüz, M.(Haz). Ankara:Lotus yayınları.
- Demirci, H.A. (2008). 1908 Parlamentosunda Meşrutiyetin Değerleri ve İlkeleri. *Doğu Batı*, 45. 83- 104.
- Doğan, A. (2012). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. İstanbul:Küre yayınları.
- Doğan, N. (2008). Türk Demokrasi Tarihinin Anlamanın Bir Aracı Olarak Meşrutiyet. *Doğu Batı*, 45. 133-148.

- Elmalılı Hamdi Yazır. (1997). İslamiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslamiye. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*. İstanbul:Kitabevi yayınları.
- Gökalp, Z. (2010). *Küçük Mecmua III*. Filiz, Ş.(Çev). Antalya:Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yayınları.
- Gündüz, M. (2010). *Osmanlı Mirası Cumhuriyet`in İnşası(Moderneleşme, Eğitim, Kültür ve Aydınlar)*. Ankara:Lotus yayınları.
- Heyd, U. (2002). Modern Türkiye`de İslam. Koca, F.(Çev). *Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler*. Ankara:Ankara Okulu yayınları.
- İskilipli Mehmed Atıf. (1997). Meşrutiyet, Meşveret. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*. İstanbul:Kitabevi yayınları.
- İzmirli İsmail Hakkı. (1997a). Hilafet-i İslamiye. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler II*. İstanbul:Kitabevi yayınları.
- İzmirli İsmail Hakkı. (1997b). Medeni, İctimai ve Siyasi Vazifeler. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler II*. İstanbul:Kitabevi yayınları.
- Mardin, Ş. (1994). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul:İletişim yayınları.
- Nam, M. (2011). Son Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi`ye Göre Din-Devlet-Hilafet İlişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(16). 298-305.
- Ortaylı, İ. (2007). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul:Merkez yayınları.
- Said Halim Paşa. (2011). İslamda Siyasi Teşkilat. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*. İstanbul:Dergah yayınları.
- Said Halim Paşa. (2003). *Bütün Eserleri*. Özalp, N.A.(Haz). İstanbul:Anka yayınları.
- Seyyid Bey. (2011). Hilafetin Şer`i Mahiyeti. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*. İstanbul:Dergah yayınları.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilimi. (1991). *Muhalefetin İflası: İtilaf ve Hürriyet Fırkası*. Eryüksel, A.(Sad). İstanbul:Nehir yayınları.
- Şeyhun, A. (2010). *Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür*. Göçer, D.(Çev). İstanbul:Everest yayınları.

- Şeyhülislam Musa Kazım. (2011a). İslam ve Terakki. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*. İstanbul:Dergah yayınları.
- Şeyhülislam Musa Kazım. (2011b). Medeniyet-Din İlişkisi. Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler I*. İstanbul:Dergah yayınları.
- Şeyhülislam Mustafa Sabri. (1997). Meşrutiyet Üzerine(Haşim Nahid`e cevap). Kara, İ.(Haz). *Türkiye`de İslamcılık Düşüncesi:Kişiler ve Metinler II*. İstanbul:Kitabevi yayınları.
- Tevfik Baha. (1992). *Felsefe-i Ferd*. Şayli, B.(Çev). İstanbul:Atlı Kırkbeş yayınları.
- Turan, N.S. (2008). Osmanlı Hilafetinin 19. Yüzyılda Zorlu Sınavı: II. Meşrutiyet`e Giden Süreçte ve Sonrasında Makam-ı Hilafet. *İÜ Siyasal Bilgiler Faklüttesi Dergisi*, 38. 281-322.